

I.M. ОСИКА*Харківський національний університет внутрішніх справ*

УДК 343.522+334

ПОНЯТТЯ СПОСОБУ ПІДРОБКИ ДОКУМЕНТІВ, ЩО ВИКОРИСТОВУЮТЬСЯ ПРИ ВЧИНЕННІ ЗЛОЧИНІВ У СФЕРІ ПІДПРИЄМНИЦТВА¹

Наведене авторське визначення поняття і розкритий зміст способу підробки документів як складової частини криміналістичної характеристики злочинів.

Аналіз слідчої практики виявлення і розслідування злочинів у сфері підприємництва свідчить про значне розповсюдження використання підроблених документів в якості знаряддя злочину. Така ситуація обумовлена наступними чинниками: документи є невід'ємним інструментом легальної господарської діяльності; злочини в сфері підприємництва маскуються під нормальну господарську діяльність за допомогою введення до обігу неправдивих документів; розвиток технологій, зокрема комп'ютерної техніки, потяг за собою, з одного боку, спрощення документообігу, з іншого, надав злочинцям потужні можливості з виготовлення неправдивих документів. У той же час у спеціальній криміналістичній літературі бракує публікацій і монографічних досліджень способів підроблення документів у сучасних умовах розвитку господарської діяльності і комп'ютерних технологій. В даній статті буде розглянуто поняття способу підроблення документів з огляду на сучасні умови і технічні можливості.

Визначення поняття способу вчинення злочину та його складових елементів розглядається в працях А.Н. Колесниченко, Г.Г. Зуйкова, В.Є. Коновалової, О.М. Василюва, Р.С. Белкіна, Г.Н. Мудьогіна, Г.А. Самойлова, В.Г. Танасевича, Г.А. Матусовського та ін. Вивчення досліджень зазначених авторів дозволяє зробити наступні висновки. По-перше, спосіб вчинення злочину розглядається як взаємопов'язана система або комплекс дій з підготовки, безпосереднього вчинення і маскування або приховування злочину. По-друге, вказані дії з підготовки, вчинення і маскування злочину детерміновані об'єктивними і суб'єктивними факторами певної життєвої ситуації [1, с.215]. По-третє, дії з підготовки, вчинення і маскування злочину, детерміновані особистістю злочинця (суб'єктивні фактори) і обстановкою вчинення злочину (об'єктивні фактори), відображаються в матеріальних і нематеріальних слідах злочину, що дозволяє зробити висновок (або висунути версію) щодо "фізичних і психічних рис злочинця, про його місце серед людей і речей в події

злочину, про мотиви і цілі його дій" [2, с.26] і про подію в цілому. Центральне місце способу вчинення злочину в системі криміналістичної характеристики окремого виду злочинів пояснюється "загальним закономірним зв'язком: спосіб вчинення злочину - сліди злочину - криміналістичні прийоми та заходи збирання і дослідження доказів, методики розслідування" [3, с.26]. На нашу думку, саме з таких комплексних криміналістичних позицій має розглядатися спосіб підроблення документів. При цьому обов'язково мають враховуватися особливості сфери, в якій обертається документ, що підроблюється.

Аналіз спеціальної літератури з питань криміналістичного дослідження документів і окремих методик розслідування злочинів свідчить про відсутність визначення способу підроблення документів як складової частини криміналістичної характеристики злочинів у наведеному вище контексті. Натомість підроблення документів розглядається як одна зі складових криміналістичної техніки (техніко-криміналістичне дослідження документів), де автори, за правило, лише перераховують способи матеріальної підробки документів та їх ознаки [4, с.339-342; 5, с.145-155]. Навіть у спеціальному словнику термінів судово-технічної експертизи документів не розкривається поняття способу підробки документів [6]. В окремих методиках розслідування злочинів, таких як розкрадання шляхом привласнення, розтрата або зловживання службовим становищем, ухилення від сплати податків, злочинних порушень бюджетного законодавства та деяких інших, підлог документів розглядається як спосіб створення умов для вчинення злочину і приховування слідів злочину [7, с.55; 8, с.104; 9, с.104; 10, с.31; 11, с.703-705]. За радянських часів певна увага приділялася припискам і викривленням державної звітності, що фактично є різновидом підлогу документів, за який було встановлено окрему кримінальну відповідальність [12, с.27-28]. Однак автори, як правило, при описанні способів вчинення підлогу обмежуються назвою документів і загальною характеристикою інформації, яка викривляється.

В криміналістичній техніці виділяють дві великі групи способів підроблення документів - матеріальний та інте-

¹ Первинна рекомендація з напрямку досліджень: канд. юрид. наук Щербаковський М.Г. (ХНУВС).

лектуальний підлог. При цьому способи матеріальної підробки та їх ознаки розглядаються ретельно, тоді як інтелектуальний підлог визначається декількома реченнями.

Традиційно під *матеріальним підлогом* розуміють внесення змін до окремих реквізитів правдивого документа (часткова підробка) або виготовлення документа з порушенням порядку і з імітацією форми та реквізитів справжнього документа (повна підробка) [13, с.17; 14, с.10]. Визначення *способу* матеріального підлогу було запропоноване Л.П. Щербаковською, М.Г. Щербаковським і І.М. Осикою як "об'єктивно та суб'єктивно обумовлену сукупність технічних засобів та прийомів використання останніх з метою часткової зміни справжнього документа або створення повністю піддробленого документа" [15, с.108-112]. При цьому технічні засоби можна розділити на групи, які включають: 1) апаратуру (копіювально-розмножувальні апарати, комп'ютерна техніка, фотографічне обладнання та ін.); 2) інструменти та пристрої (друкувальні прилади, саморобні кліше, станки тощо); 3) матеріали (папір, тонери, чорнила тощо). Під прийомами розуміються певні дії, операції з технічними засобами, які здійснюються в різноманітних поєднаннях та послідовності при підробці документів. Класичним прикладом матеріального підлогу в контексті кримінального права є стаття 358 КК "Підроблення документів, печаток, штампів та бланків, їх збування, використання піддроблених документів".

Під *інтелектуальним підлогом* розуміють внесення заздалегідь неправдивих відомостей до документа, який виконаний у відповідності до встановлених вимог його форми і реквізитів, особливо, до службових обов'язків якої входить складання, підписання або затвердження такого документа. Визначення способу інтелектуального підлогу в спеціальній літературі нам не зустрічалося, але його можна сформулювати як комплекс дій уповноваженої особи, спрямований на внесення заздалегідь неправдивих відомостей до офіційних документів під час їх складання, підписання або затвердження, без ознак матеріального підроблення. Кримінальна відповідальність за інтелектуальний підлог встановлена статтею 366 КК "Службове підроблення".

Як видно з приведених вище визначень, в основу поняття матеріального підлогу покладено технічну сторону підроблення документів, а інтелектуального підлогу – юридичну. Тобто, матеріальний підлог пов'язується зі зміною технічних реквізитів документа (печатки, підпису, бланку, окремих складових тексту тощо), а інтелектуальний – зі змістовною частиною документа, яка має певні юридичні наслідки. При визначенні способу підроблення документів, що має місце в сфері підприємництва, необхідно враховувати названі і аналізовані способи підробки документів.

Грунтуючись на приведених вище даних і беручи їх до уваги, можна визначити *спосіб підроблення документа* як об'єктивно і суб'єктивно обумовлену комплексну діяльність особи (групи осіб), спрямовану на внесення змін у дійсний документ, виготовлення заздалегідь неправдивого документа або внесення неправдивих відомостей до офіційного документа, яка відображається в матеріальних та ідеальних слідах.

При цьому до *об'єктивних факторів* належить розвиток засобів розмножувальної, копіювальної, комп'ютерної

техніки та її доступність, наявність у особи певного набору технічних засобів, а також недоліки нормативного регулювання порядку оформлення документів суб'єктами господарювання та особливостями документообігу певної категорії. До *суб'єктивних факторів* доцільно віднести наявність у певних осіб спеціальних знань, здібностей і навичок, які обумовлюють вибір того чи іншого способу підробки документів. *Комплексність* діяльності включає в себе підготовку, безпосереднє вчинення і маскування підробки документів, що взаємопов'язані загальною метою. Наявність матеріальних та ідеальних слідів та їх сумісний аналіз з об'єктивними та суб'єктивними факторами дозволяє висувати версії щодо технічних засобів, матеріалів, прийомів та навичок злочинця.

Як свідчить аналіз слідчої практики, в сфері підприємництва дії з підроблення документів фактично виконують роль підготовки до вчинення основного злочину в структурі технології злочинної діяльності, як комплексу злочинів, поєднаних однією корисливою метою [16, с.13-14]. Тому при виборі способу фальсифікації злочинці враховують, в першу чергу, умови, в яких підроблені документи будуть використовуватися, і особливості документообігу. Ці фактори суттєво впливають на технічне обладнання, прийоми, способи підробки документів, питання, які вирішуються на стадії підготовки до вчинення злочину. Підготовка до підроблення документів полягає у отриманні зразка оригіналу та/або його окремих реквізитів чи відповідної інформації; отриманні та пристосуванні знаряддя (технічних приладів, інструментів, речовин, матеріалів); залученні осіб з відповідними спеціальними навичками; виготовлення пробних копій або окреме виготовлення певних частин (реквізитів) документа; вивчення умов документообігу у частині процедур, спрямованих на перевірку їх справжності. Наприклад, в м. Дніпропетровську, група осіб з метою вчинення розкрадання товарно-матеріальних цінностей у суб'єктів господарювання закупила товар на невелику суму, в результаті чого отримувала інформацію щодо порядку відпуску товарів і оформлення відповідних документів. Після цього виготовлювала набір документів, необхідних для отримання товару, і отримувала товарно-матеріально цінності зі складів за документами, які не викликали сумніву [17]. Свої особливості має підготовка до підроблення банківських пластикових карток і електронних документів.

Безпосередньо спосіб підроблення документів полягає у внесенні змін до справжнього документа, підробленні документа в повному обсязі, внесенні неправдивої інформації до офіційного документа або виготовленні заздалегідь неправдивих документів з використанням певного обладнання, матеріалів та навичок.

Способи приховування фальсифікації, в більшості випадків, входять до способу безпосереднього підроблення документів, оскільки самі дії з підроблення, в першу чергу, спрямовані на приховування його ознак. Адже єдиною метою підроблення документа в сфері господарювання є бажання видати його за правдивий. До інших шляхів приховування ознак підроблення документа можна віднести наступні дії: надання разом з підробленим документом інших правдивих і неправдивих документів, які безпосередньо або непрямо підтверджують неправдиву інформацію; копіювання документа і надання його контрагентові

у формі копії тощо. Як правило, з метою приховування підробки надають електрофотографічні, а також факсові копії. Факсові машини є достатньо зручним способом передачі піддроблених документів, оскільки крім можливості приховати ознаки підроблення, він ще є засобом зв'язку і передачі документа контрагентові. На цю особливість приховування слідів підроблення документів саме в сфері економіки звертав увагу Г.А. Матусовський, назвавши такі дії замітанням, переприховуванням слідів злочину [8, с.104-105].

Сліди, які властиві певному способу підроблення документів, відображаються, в першу чергу, на самому документі у вигляді різноманітних ознак, притаманних певному способу виготовлення матеріалів і реквізитів документу або змінам, які до них вносяться. Ознаки, що характеризують певний спосіб підроблення документу, можна поділити на дві групи: 1) ознаки способу виготовлення документу (нанесення зображення на документ) і 2) ознаки способу підроблення документу (внесення змін до реквізитів документу). До ознак способу виготовлення документу, на наш погляд, доцільно відносити такі, які притаманні технічним засобам, за допомогою яких документ або його окремі реквізити було виготовлено – пишучі прибори, поліграфічна техніка, принтери персональних комп'ютерів, розмножувальна техніка, друкарські машинки, кліше печаток та штампів та таке інше. До ознак способу підроблення документу відносяться такі, які свідчать про проведення певних маніпуляцій зі змістом і реквізитами документа, що спрямовані на внесення змін до реквізитів документу, окремих елементів його змісту тощо. Ознаки способу внесення змін до документу утворюються в результаті впливу на документ механічної, хімічної та іншої дії.

Спосіб підробки документа має досліджуватися за даною схемою слідчим у всякому разі розслідування злочину в підприємстві, де підроблений документ використовуються в якості його знаряддя. Це забезпечить повноту і об'єктивність досудового розслідування злочину, що дозволить уникнути повернення справи на додаткове розслідування. Також при формуванні окремих методик розслідування господарських злочинів, у тому числі злочинців у сфері підприємництва, слід враховувати приведені визначення способу підробки документів і звертати увагу на способи і обладнання підробки, що притаманні для конкретної категорії злочинів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Белкин Р.С. Криминалистическая энциклопедия. – М.: Мегатрон XXI, 2000. –334 с.
2. А.Н. Васильев Проблемы методики расследования отдельных видов преступлений. –М.: ЛексЭст, 2002. –76 с.

3. Колесниченко А.Н., Коновалова В.Е. Криминалистическая характеристика преступлений: Учебное пособие. –Х.: Юрид. ин-т, 1985. –92 с.

4. Салтевский М.В. Криминалистика: В современном изложении юристов: Учебн. и практ. пособие. –Х.: ИМП «Рубикон», 1997. –432 с.

5. Криминалистика: Учебник /Под ред. А.Г. Филиппова. –М., 1998. –582 с.

6. Словарь основных терминов судебно-технической экспертизы документов. –М., 1985.

7. Степанюк Р.Л. Методика розслідування злочинів, пов'язаних з порушеннями бюджетного законодавства: Дис... канд. юрид. наук: 12.00.09. –Харків, 2004.

8. Матусовский Г.А. Экономические преступления: криминалистический анализ. –Харьков: Консум, 1999. –480 с.

9. Ларьков А.Н. Расследование и предупреждение должностных преступлений. –М.: Прокуратура СССР; Всесоюзный ин-т по изучению причин и разработке мер предупреждения преступности, 1976. –144 с.

10. Методика расследования хищений социалистического имущества. –Вып.4 /Отв. ред. В.Г. Танасевич. –М., 1980. –172 с.

11. Криминалистика: Учебник /Под ред. Т.А. Седовой, А.А. Эксархопуло. –СПб.: Изд-во «Лань», 2001. –28 с.

12. Орлов Г.С. Расследование приписок и других искажений отчетности о выполнении планов. –Иркутск, 1974. –97 с.

13. Бирюков В.В., Коваленко В.В. Криминалистическое исследование документов: Монография. –Луганск: РИО ЛИВД, 1999. –164 с.

14. Газизов В.А., Проткин А.А. Криминалистическое исследование документов: Учебное пособие. –М.: МЮИ МВД России, 1999. –86 с.

15. Щербаковський М.Г., Осика І.М., Щербаковська Л.П. Поняття та види сучасних способів матеріальної підробки паперових документів // Экспертное обеспечение правосудия на современном этапе судебно-правовой реформы: Сб. науч.-практ. материалов (к 10-летию основания Крымского отделения Харьковского НИИ судебных экспертиз им. засл. проф. Н.С. Бокариуса). –Симферополь, 2000. –С.108-112.

16. Волобуев А.Ф. Наукові основи комплексної методики розслідування корисливих злочинів у сфері підприємництва: Автореф. дис... докт. юрид. наук: 12.00.09. –Харків, 2002. –42 с.

17. Кримінальна справа № 1-140 за 2001 рік /Архів місцевого суду Красногвардійського району м. Дніпропетровська.

Надійшла до редколегії 20.07.2005

ОСЫКА И.Н. ПОНЯТИЕ СПОСОБА ПОДДЕЛКИ ДОКУМЕНТОВ, КОТОРЫЕ ИСПОЛЬЗУЮТСЯ ПРИ СОВЕРШЕНИИ ПРЕСТУПЛЕНИЙ В СФЕРЕ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА

Приведено авторское определение понятия и раскрыто содержание способа подделки документов как составляющей части криминалистической характеристики преступлений.

OSYKA I.N. CONCEPT A WAY OF FORGING DOCUMENTS WHICH ARE USED AT FULFILLMENT OF CRIMES IN BUSINESS SPHERE

Author's definition of concept is given and the maintenance of a way of forging documents as making part criminalistic characteristics of crimes is opened.